
Соціальні ідентичності в містах

Оксана Міхеєва (Донецьк, Україна)

Випробування владою: посадова злочинність радянської номенклатури великих міст в Україні часів непу (за матеріалами херсонської справи)

Кожне місто насичене «соціальною інформацією» — знаками, символами, кодами, просторовими практиками, комунікаційними моделями та моделями поведінки, показниками ранжування та розрізнення окремих частин міського простору, ознаками сегрегації та диференціації. Воно віддзеркалюється у свідомості людини, наповнюється нею як матеріальними, так і нематеріальними ознаками приналежності, різноманітними орієнтирами, типами поведінки тощо. Так місто постає перед нами як результат комунікації певних груп його мешканців, що й утворює унікальний та неповторний його простір. Натомість, не тільки людина проживає місто, а й місто формує людину. Вписана у ландшафт, оточена характерною саме для цього міста архітектурою, певним стилем міста, оповита інформаційними потоками, що тут циркулюють, людина набуває рис, притаманних мешканцям саме цього простору.

Ми стикаємось з феноменом мешканця того чи іншого міста, який усвідомлює себе частиною соціальної спільності, що може сприймати себе як єдність та втілити це сприйняття у назві-номінації (тобто проявити себе як номінальна група) або продемонструвати здатність до самоорганізації, колективної дії — тобто виступити як група реальна¹. З цієї точки зору особливої ваги набуває вивчення таких міських ситуацій, коли міська спільнота може себе проявити у будь-який спосіб, продемонструвавши свою реальну міську ідентичність².

Більшість сучасних розвідок щодо українських міст у той чи інший спосіб апелюють до їхнього радянського минулого. Саме з цієї точки зору певний інтерес становить так звана «Херсонська справа», що отримала широкий розголос не тільки на рівні міста, а й вийшла далеко за його межі, ставши предметом обговорювань у ВУЦИКу, ЦК КП(б)У та пресі. Вона цікава тим, що дозволяє виявити джерела колективної пам'яті та побачити соціальні механізми розповсюдження інформації, що створювала загальне враження від певного міста, закріплювала його відповідний імідж, який зрештою робив його простір привабливим або не привабливим, безпечним або небезпечним, бажаним чи небажаним як для пересічного мешканця, так

і для представника керівної еліти. З іншого боку, ця справа цікава тим, що відкриває сторінку діяльності однієї з міських груп, представники якої у будь-який спосіб намагалися уникнути цього оприлюднення. Фактично мова іде про двічі репресовану пам'ять — у замовчуванні власних дій були зацікавлені як самі скоювачі цілої низки посадових злочинів, так і влада, що не бачила нічого доброго у поширенні негативної інформації про власних представників, від поведінки та іміджу яких залежало утримання влади на місцях та правильне ідеологічне виховання населення. Також ця справа дозволяє розглянути процес усвідомлення людиною себе частиною міської спільноти, формування її здатності виступити разом із «своїми» (пересічними мешканцями міста) проти «чужих» (представників влади, що не розподіляли інтереси міської спільноти).

Нові радянські іміджі міст доволі чітко вибудовувалися вже на початку 1920-х рр. та були пов'язані не тільки з віссю «центр-периферія», а й з цілою низкою чинників, зумовлених політикою нової влади. Так, приміром, більшість представників радянської номенклатури сприймали призначення в Старобільськ як покарання, вислання, страшне випробування³, оскільки це було окружне місто сільськогосподарського повіту/округу, з погано розвинутою інфраструктурою, територія якого ще й була місцем перебування покараних, засуджених до адміністративного вислання — тут осідали гастролери-інваліди, дрібні крадії, нетрудовий елемент тощо. Переведення зі столичного Харкова до Києва, на таку саму або навіть на вищу посаду, сприймалося як пониження через викидання на периферію столичного життя з утратою усіх його можливостей⁴. Херсон розглядався як провінційне міщанське болото, яке засмоктує та робить обивателем навіть перевіреного партійця⁵. Очевидно, що така оціночна щодо міст інформація циркулювала у середовищі партійних працівників, які переживали постійні мобілізації та ротації.

На початку 1920-х рр. в Україні складаються основні мережі установ, що на місцевому рівні формували більшовицьку управлінську еліту, в яку входили керівники структурних відділів виконкомів, керівництво парткомів, правоохоронних органів, судових установ, робітничо-селянської інспекції, фінансових відділів тощо. Класовий та партійний підхід до формування складу найважливіших радянських установ робив «успішну» біографію типового для того часу керівника доволі стандартною. Наявність партійного стажу, каторга чи будь-яка інша форма утисків від царського ладу, героїзм, проявлений під час першої світової війни, участь у революційних подіях, поранення, контузії — набір біографічних пунктів, що зустрічаються з анкети у анкету. Більшість нових керівників мали низький рівень освіти, оскільки домінуючим був такий критерій відбору, як партійність, а усі інші додавалися до нього за наявністю.

Ці носії «правильних біографій», залучені до розв'язання завдань радянського державного будівництва, кожен по-своєму переживав випробування владою. Маючи широкі повноваження та значні можливості, за стилем свого життя представники радянської номенклатури ставали суспільним виключенням, перетворюючись у свідомості пересічних людей на «нових радянських хазяїв»⁶. Феномен «людини з мандатом» доволі швидко став відомим пересічному громадянину радянської

держави. Широкі повноваження, керівні посади, система подвійного права (партоми наполягали на тому, щоб справи партійців розглядалися не народними судами, а партійними комісіями чи колегіями) швидко створили з них відокремлену від решти суспільства закриту спільноту, яка жила за своїми правилами та на свій розсуд.

Реконструкція Херсонської справи з джерел різного походження як офіційного так і не офіційного характеру (звіт комісії ЦК КП(б)У⁷, висновок одеської прокуратури⁸, стенограми засідань перевірочних комісій⁹ листування місцевих працівників з владними структурами, приватні повідомлення основних учасників та жертв скандалу¹⁰ тощо) дозволяє зібрати докупи бачення ситуації з різних точок зору на тлі соціальної реакції на дії представників влади, а також простежити, як із фрагментарних, осколкових пам'ятей про випадок взаємодії з представником влади постає загальне сприйняття населенням місцевої номенклатурної еліти та формується враження від міста.

Першими винуватцями з-поміж херсонської номенклатури у 1925 р. стали працівники адмінвідділу окрвиконкому та окрміліції, коли старшим слідчим Херсонської окружної прокуратури Єфімовим був підготовлений обвинувальний висновок на 116 аркушах з детальнішим описом сподіяного 16-ма працівниками вищевказаних органів. Обвинувачення спиралося на результати роботи комісії Одеського губернського адміністративного відділу під головуванням тов. Мар'янского, помічника начальника губернської міліції Одеси (означена комісія з 13 до 26 лютого 1925 р. вивчала стан і діяльність Херсонського окружного адмінвідділу з його підвідділами та семи районних відділень міліції), а також на матеріали розпочатого Херсонським відділом ДПУ дізнання.

Головними героями справи, навколо яких вибудовувалося усе звинувачення, були:

САФРОНОВ АФАНАСІЙ ПЕТРОВИЧ, начальник Херсонського окружного адміністративного відділу, 29 років, одружений, з нижчою освітою, робітник-слюсар, член КП(б)У з 1917 р., член союзу «Металіст», під судом та слідством не був, уродженець м. Миколаєва, був у Червоній Армії, контужений.

ДИТМАР ГРИГОРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ — начальник Херсонської окружної міліції й заступник начальника окружного адміністративного відділу, 29 років, уродженець с. Буровки, Лебединського повіту Харківської губернії, член союзу радянських працівників, член КП(б)У з 1920 р., під судом та слідством не був, служив у Червоній Армії, поранений.

КУПЦОВ ФЕДІР ГРИГОРОВИЧ, помічник начальника окружної міліції з надвірної частини й потім начальник кримінального розшуку Миколаєва, 30 років, уродж. м. Миколаїв, робітник, член КП(б)У з 1917 р., під судом і слідством не був, демобілізований з Червоної Армії через хворобу.

Як бачимо, усі вони були приблизно одного віку, стали комуністами у перші роки радянської влади та відслужили у Червоній Армії. Що ж сталося з цими людьми з «правильними», з точки зору нової влади, біографіями у просторі великого українського міста, окружного центру на півдні України. Що зумовило таку їх поведінку, яка сколихнула країну зверху до низу та примусила говорити про «херсонщину» як явище.

Вочевидь, це були не прості посадові злочини, а посадові злочини, що мали суспільний розголос. У звинувачувальному висновку щодо керівництва херсонської міліції та кримінального розшуку, крім детального переліку фінансових махінацій та розтрат, міститься й характеристика дій, що не належали до сфери кримінального права. Ці дії можемо віднести до резонансних, бо вони мали непривований характер та провокували активну реакцію з боку суспільства:

«...Сафронов, як Начальник окрадміневідділу влітку 1924 р., брав участь у пиятиках, організованих в нього вдома та у Феофанова, при цьому при відкритих вікнах співав “Яблучко”, брав участь у тостах “За жінок”, у співах та танцях, у навантаженні авто вином для гуляння, і, зрештою, з’явився у п’яному вигляді з Дитмаром, Купцовим й Шахновим у конрезерв, де останній у присутності Сафронова будив мільйонерів, примушував їх співати пісень, чим дискредитував себе в очах трудящих й своїх підлеглих осіб командного й рядового складу й розкладав очоловану ним установу...»¹¹.

Вдало використовували звинувачені й механізм адміністративних стягнень, маніпулюючи яким мали змогу формувати систему залежних від них людей, що під страхом покарання чи стягнення штрафу виконували їх забаганки. Так, 26 вересня 1924 р. щодо громадянина Меєркопа Сруля Абрамовича, управляючого Центральним готелем у місті Херсоні, Начальником окружної міліції Г. О. Дитмаром та його помічником Ф. Г. Купцовим був складений протокол за несвоєчасні запис та випуску постояльців та призначено штраф у розмірі 100 руб. з формулюванням «за невиконання обов’язкових постанов радянської влади». Скориставшись мережею соціальних контактів, власник готелю вийшов на одного з працівників адміністративного відділу виконкому — начальника відділу культів Титушкіна Єфима Михайловича, який пообіцяв взяти на себе «владнання» цієї справи.

«Через декілька днів після передання заяви про зняття штрафу громадянин Титушкін, з’явившись у центральному готелі, разом з інспектором Кримінального розшуку громадянином Васильєвим, попросив у громадянина Меєркопа почастивати їх, що й було виконано Меєркопом... З того часу вищевказані товариші систематично заходять до Центрального готелю та вимагають вина, а також жінок»¹².

Пиятики досягали значних масштабів та не залишалися непомітними для міської спільноти, не кажучи вже про самих жертв, залякуваних штрафом з боку працівників адміністративного відділу:

«У листопаді 1924 р. у той самий готель з’явилися громадяни Титушкін й Васильєв, останній був із жінкою на прізвище Нич, які так само почали випивати, а громадянин Васильєв зателефонував помічнику начальника окружної міліції громадянину Феофанову та викликав і його. Громадянин Феофанов зателефонував зі своєї квартири помічнику начальника міського району міліції й разом з ним, а також з начальником фінансово-господарської частини громадянином Шведченко поїхав перевіряти міліцейські пости (стіжки). Доїхавши до вулиці, де знаходився Центральний готель, громадянин Феофанов разом з Ляшенком й Шведченком,

залишивши коней на вулиці, пішли до готелю, де власник направив до номеру, в якому знаходився Васильєв із жінкою, а Титушкін вже був настільки п'яний, що лежав на підлозі у наступному номері обличчям додолу й спав біля ліжка. Цю п'ятику помітив працівник ДПУ громадянин Гетлер, який відправив дільничного наглядача Демидова перевірити готель з метою виявлення того, хто є в готелі і що там відбувається. Громадянин Демидов разом з міліціонером на прізвище Вершина зайшли до готелю, де ними нічого виявлено не було, крім п'яночух Феофанова, Титушкіна, Ляшенко, Васильєва та його жінки, Шведченко, а також громадянина Заверняєва, директора херсонського театру мініатюр, співучасника цієї компанії. Усі, за виключенням Заверняєва, були п'яні, громадянин Феофанов був напідпитку. Після перевірки готелю розпочалася суперечка між Феофановим та Демидовим з приводу того, чи треба складати протокол про те, що відбулося. При цьому Феофанов погрожував арештом Демидову за складання протоколу. У той самий час громадянин Васильєв зачинив у номері на ключ громадянку Нич, але ключ, що він сховав, викрав у нього Шведченко й відкрив номер, де була Нич та почав до неї залицятися. Помітивши це, громадянин Заверняєв відвів громадянку Нич до себе на квартиру. Після закінчення лайки з Демидовим..., Васильєв, після тривалих вимог щодо повернення означеної Нич з квартири Заверняєва, вирушив до його будинку особисто... При цьому, погрожуючи постійно Заверняєву револьвером, він вимагав повернення йому жінки й у 4 години ранку стукав до звичайних мешканців будинку, де живе громадянин Заверняєв. Скандал скінчився тим, що жінку до 5-ї ранку повернули назад громадянину Васильєву, громадяни Шведченко, Феофанов й Титушкін залишилися ночувати в готелі, а помічник начальника міліції Феофанов прямо з готелю відправився приймати парад»¹³.

І це лише одна ілюстрація з низки подібних п'яतिक, з бійками, погрожуваннями зброєю, згвалтуваннями, запрошенням повій тощо, під час якої хтось обов'язково когось «перевіряв» (нерідко опиняючись у процесі перевірки серед тих, кого мусив перевірити), а хтось когось «покривав» — начальник відділу культів покривав власника готелю, начальник адмінвідділу домовлявся з перевіряльниками від кримінального розшуку чи ДПУ тощо. У такий спосіб утворювалася «кругова порука» серед представників радянської номенклатури на рівні «вотчини» — міста, яка міцно пов'язувала усіх між собою спільною таємницею (знанням про деталі професійних порушень чи злочинів) та спільною виною (колективною участю у цих діях), а також створювала умови для шантажу, здринцтва або прохань в ім'я виконання взаємного боргу.

Херсонська історія не була одиничним випадком. Представники правоохоронних та контролюючих структур створювали цілу систему «кормінь» на місцях, пов'язуючи штрафами населення. Така ситуація уможливлювалася через відсутність чіткої та прозорої системи стягнення та фіксації штрафів, а також через подвійність радянських поступок приватному капіталу за часів нової економічної політики, що ставило приватний сектор на межі закону та робило його беззахисним перед контролерами різних мастей. Наприклад, у розслідуванні схожої справи «Київської міліції» розкрився механізм таких дій правоохоронних органів — від організації перманентних перевірок та переслідувань для нездогадливих підприємців до включення останніх у розгалужену систему щомісячних тіншових виплат на користь «захисника» від міліції¹⁴.

В Херсоні ця система мала свою специфіку — за відсутності київських масштабів бізнесу тут грали на мотивах залежності — призначали чималий штраф з можливістю його суттєвого зниження чи анулювання в обмін на послугу. Означені дії йшли у розріз з інструкціями щодо процедури стягнення штрафів, зокрема пункту про врахування майнового й соціального стану порушників. Спостерігалася практика зняття штрафів саме з тих, хто як раз міг би їх заплатити. При цьому це відбувалося лише на підставі заяви оштрафованого, в якій він на власний розсуд та місцями у дивний спосіб пояснював свою невинність. Приміром, з громадянки Гитлі Арганської було знято штраф за самогонваріння у розмірі 50 рублів. Підставою стало її пояснення щодо того, що самогон їй був потрібний для персонального користування — для змазування грудей¹⁵. Очевидно, що в такий спосіб «ціною легальності»¹⁶ подальшої підприємницької діяльності ставали тіньові виплати з боку оштрафованих на користь перевірників.

Від перевірок правоохоронні органи захищали себе самі — суми штрафів, що залишалися у межах офіційних виплат, вносилися через касу окружного фінансового відділу на одну загальну квитанцію, так що у подальшому встановити які суми по яких штрафах вносилися — не уявлялося можливим. Відповідно неможливо було встановити, хто сплатив штраф, а хто його уникнув. Така ж ситуація спостерігалася й в інших видах фінансової звітності — за безладом, погано поставленою справою фіксації фінансових операцій, хаотичним веденням документації в цілому, приховувалася сфера фінансових можливостей для тих, хто мав доступ до означених сум¹⁷.

Розпочаті розслідування вивели інформацію назовні та зробили її предметом суспільного обговорення. До кримінальних розслідувань повинні були додатися партійні перевірки, що і сталося. Протягом 8 днів — з 4 до 11 червня 1925 р. на Херсонщині працювала комісія ЦК КП(б)У з розслідування означених зловживань. У коло уваги комісії потрапили 12 справ:

1. Про Адміністративний відділ окружного виконкому.
2. Про окружний комітет допомоги інвалідам.
3. Про державне пароплавство по Нижньому Дніпру.
4. Про водне ДПУ.
5. Про соціальну страхову касу.
6. Про Міжнародне товариство допомоги революціонерам (*рос. абрєвіатура — МОПР. — О. М.*).
7. Про товариство Допомоги дітям (*рос. абрєвіатура — «Помдет» — О. М.*).
8. Про Окружний фінансовий відділ.
9. Про Товариство дніпровських виноробів.
10. Про Дніпробуг (кооперація).
11. Про безчинства представників влади та побиття ними міліціонера на «Основі» («Основнянська справа»).
12. Про розкрадання посадовими особами архієрейського будинку.

Більшість цих справ набули суспільного розголосу, стали предметом судових розглядів, широко висвітлювалися у пресі.

«Безсоромне й систематичне пияцтво, відверта до нахабства розпуста, службові підробки, розтрати та розкрадання державних коштів, канцелярська тяганина й канцелярська зверхність, і все це поруч та на загальному тлі нехтування діючими революційними законами та правами радянського громадянина, що цими законами охороняються; на фоні знуцань з обов'язку кожного члена партії захищати честь партії й, нарешті, на фоні безгосподарності, що наносить державі збитки та принижує в очах населення престиж Радянської влади щодо її завдань — відновлення народного господарства, — ось формулярний список тих службових «чеснот», якими в цілому, більшою чи меншою мірою, можемо схарактеризувати стан радянського та партійного апарату на Херсонщині»¹⁸.

Кругова порука, спільне проведення вільного часу, інтимні та родинні зв'язки, пов'язаність через злочинну діяльність тощо, робили зв'язки між усіма акторами означених дій надзвичайно міцними. Комісія ЦК КП(б)У, за допомогою ДПУ перевірила та підтвердила правомірність незадоволення міської спільноти з приводу кумівства та родинних зв'язків — у скаргах мова йшла про дві родинні лінії, представлені в керівних органах Херсону:

«...ці заяви ми давали на перевірку та з'ясували, що родинні зв'язки по одній лінії не підтвердились, а по іншій — підтвердились. 5–6 осіб родичів з однаковим прізвищем обіймають усі найбільш цікаві хлібні посади»¹⁹.

Кожна з цих груп мала чималі ресурси для впливу на правоохоронну та судову систему, що породжувало ситуацію безкарності при всій очевидності скоєних злочинів для мешканців міста, затягування розгляду скарг та заяв громадян у разі, коли вони торкалися діяльності представників влади, дивовижна повільність ходу вже заведених справ від попереднього розслідування до суду тощо.

До речі, і в цьому відношенні у документації херсонських судових органів та прокуратури існував той самий «зручний» безлад — лише примушені членами комісії від ЦК КП(б) працівники означених установ систематизували документацію щодо справ, які знаходилися на стадії розслідування, що дозволило побачити терміни перебування підозрюваних під слідством. Було виявлено, що декотрі з вказаних вище справ «розглядаються», а точніше загальмовані на стадії попереднього слідства та дізнання з 1922–1923 рр., 26,6 % справ стосовно посадових злочинів лежать у шафах слідчих не менше одного року, 9,1 % — не менше двох років, 4,6 % — навіть більше двох років. Якщо до цих груп додати й тих, хто перебував під слідством не менше шести місяців, то, на думку Комісії, можна вважати, що практично 60 % підозрюваних у скоєнні посадових злочинів через такий тривалий період переведення розслідування, могли спокійно жити з відчуттям фактичного уникнення покарання²⁰.

Повна паралізованість пересічного громадянина, його беззахисність перед свавіллям влади добре була схарактеризована О. Г. Шліхтером (входив до комісії від ЦК КП(б)У, що проводила перевірку в Херсоні). За його баченням, керівна верхівка Херсонщини втратила довіру населення, при чому як безпартійних, так і партійців (оскільки скарги надходили від усіх).

«...Причини цієї втрати довіри з боку громадян можна сформулювати наступними словами — хронічне систематичне знущання з громадян. Громадянин відчуває себе ображеним й починає шукати правди в організації, що його звинуватила — ні клику, ні відклику. Йде вище — знову ж те саме. Йде у контрольну комісію — те саме. Йде у прокуратуру — те саме. Йде в окружком — те саме. Ось такий стан»²¹.

Більше того, пересічна людина не тільки не могла знайти правди, а ще й переживала приниження та образи, приміром у вигляді поради підтертися документом (який особа подає на підтвердження свого права володіти будинком чи землею, які повинні були повертати колишнім власникам на підставі Декрету ВУЦИК від 15 лютого 1925 р. з приводу денационалізації націоналізованого майна за умов нової економічної політики). Або таке:

«Приходить інший громадянин 64 років. Він посилається на те, що ділянкою, про яку він клопоче, володіли його батько, дід. “Це мій трудовий шмат” — каже прохач. А йому відповідають: “Насрать на ваших дідів та батьків”. І це залишається невідомим для верхівки, населенню ж це відомо»²².

Все це відбувалося на очах мешканців міста, що починали чітко розрізняти інсайдерів (тобто включених в систему можливостей) та аутсайдерів (тих, хто живе залежним від радянської еліти, непривілейованим життям). Зрештою така ситуація породжувала у населення міста відчуття несправедливості та безкарності представників влади, марності звернень до місцевої влади тощо. Саме тому робота Комісії (що виступала як зовнішня сила, не втягнута у внутрішні стосунки, та мала найвищий статус, бо представляла ЦК КП(б)У) спровокувала вияв невдоволення, який втілювався у активній співпраці міської громади у розгляді ситуації, що склалася в місті.

У ході розслідування означених справ був здійснений безпрецедентний захід — було проведено опитування населення з приводу дій влади. Напередодні прибуття комісії у Херсон у газеті «Херсонський Комунар» було надруковано оголошення зі зверненням до усіх мешканців міста Херсона з проханням повідомити про зловживання представників влади будь-якого рівня та з будь-якого відомства. Усім заявникам гарантували анонімність. Цю ж пропозицію у вигляді листівок розповсюдили територією округу, щоб швидше залучити до роботи ще й сільське населення. На третій день після приїзду комісії в Херсоні були проведені загальні міські збори, на які з'явилося більше тисячі осіб, що представляли різноманітні організації та громаду міста. Вхід на збори був вільний.

У результаті цієї роботи Комісія отримала 436 заяв та скарг, у тому числі 14 заяв групових, підписаних 304 особами. Зареєстровано 726 скаргників (не враховуючи 60 скарг на дії херсонської верхівки, які передали в комісію в Одесі, а також 245 заяв, скарг та клопотань, переданих від ув'язнених у Херсонському бупрі).

Таблиця 1

**Скарги, що надійшли до Комісії ЦК КП(б)У
від мешканців Херсону з приводу дій представників місцевої влади²³**

№ п/п	Категорія скаржників	Надійшло скарг та заяв	У тому числі від груп	Усього осіб, що підписали скарги та заяви	
				Абсолютні показники	% від загальної кількості
1.	Селяни	84	5	313	43,1
2.	Службовці та трудова інтелігенція: лікарі, вчителі, агрономи	115	2	123	16,9
3.	Інваліди: громадянської війни та праці	44	2	77	10,6
4.	Робітники: зайняті на виробництві та тимчасово безробітні	40	2	55	7,6
5.	Обивателі: міські, приміські й сільського типу	45		45	6,2
6.	Кустарі, артіль, кооперативи тощо	22	2	26	3,6
7.	Міліціонери, наглядачі, моряки (з робітників та селян)	24		24	3,3
8.	Комуністи: члени партії, кандидати, члени ЛКСМУ	22	1	23	3,2
9.	Посадові особи та кореспонденти (сільські, робочі, міліцейські)	18		18	2,5
10.	Торговці	9		9	1,2
11.	Релігійні спільноти та представники релігійних культів	6		6	0,8
12.	Аноніми	4		4	0,6
13.	Позбавлені громадянських прав за класовою ознакою	3		3	0,4
	РАЗОМ	436	14	726	100

Найактивнішими скаржниками виявилися представники інтелігенції — від них надійшло 115 скарг. Більшу згуртованість та колективізм у поданні скарг виявили селяни (найбільша кількість підписів під груповою скаргою — 150), інваліди громадянської війни та праці (33 скаржники по одній з групових заяв),

робітники (15 підписів під однією зі скарг). На основі перегляду поданих скарг, комісія зробила невтішний висновок:

«...немає жодної керівної організації на Херсонщині, яка б зрештою не виявилася злочинною більшою чи меншою мірою»²⁴.

За змістом подані скарги розподілилися наступним чином:

Таблиця 2

**Розподіл за змістом скарг,
поданих різними категоріями населення Херсона
до комісії ЦК КП(б)У²⁵**

№ п/п	Категорії скаржників	Неправильні дії та розпорядження влади ²⁶	Трудові угоди та працевлаштування ²⁷	Посадові злочини ²⁸	Інші дії ²⁹	Разом	
						У абс. показн.	%
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Службовці та трудова інтелігенція: лікарі, вчителі, агрономи	30	68	12	5	115	26,2
2.	Селяни	30	2	18	34	84	19,8
3.	Обивателі: міські, приміські й сільського типу	12	2	1	30	45	10,3
4.	Інваліди: громадянської війни та праці	5	1	3	35	44	10,1
5.	Робітники: зайняті на виробництві та тимчасово безробітні	10	13	11	6	40	9,2
6.	Міліціонери, наглядачі, моряки (з робітників та селян)		23	1		24	5,2
7.	Комуністи: члени партії, кандидати, члени ЛКСМУ	7		15		22	5,0
8.	Кустарі, артілі, кооперативи тощо	11	1	2	8	22	5,0
9.	Посадові особи та кореспонденти (сільські, робочі, міліцейські)	7		9	2	18	4,1

1	2	3	4	5	6	7	8
10.	Торговці			1	8	9	2,1
11.	Релігійні спільноти та представники релігійних культур	5		1		6	1,4
12.	Аноніми	1		3		4	0,9
13.	Позбавлені громадянських прав за класовою ознакою				3	3	0,7
	РАЗОМ	118	110	77	131	436	100

Усі скарги ставали результатом усної бесіди з охочими повідомити про порушення, здійснені представниками влади. За результатами цієї бесіди складався письмовий документ. Головним відкриттям Комісії стало те, що 91,2% скаржників становлять мешканці Херсону, які належать до категорії тих, хто не експлуатує працю інших. Відповідно це

«дало Комісії дані щодо ставлення до місцевої влади з боку тих груп населення, що є найбільш близькими для Радянської влади у соціальному плані»³⁰.

Підемо трохи далі цього висновку і зауважимо, що, як видно з таблиці, найбільш активними скаржниками ставали ті, хто опинився осторонь системи можливостей — як владних, так і комерційних. Службовці та трудова інтелігенція, селяни, робітники, міські обивателі — опинилися у ролі тих самих «малих людей», які не мали ані особливих преференцій, пов'язаних із власною посадою, ані джерел для персонального збагачення. Торговці мало представлені серед скаржників. Однак, виходячи з документів, вони також були ображені системою, а їх неохочість до скарг скоріше пояснюється тим, що вони одночасно виступали й у ролі зацікавленого гравця, якого влаштовувала можливість домовитися з представником влади та перебувати під його захистом. Наявність такої зацікавленості подибуємо у матеріалах вже згадуваної «Київської справи», де серед підсудних опинилися і ті, хто брав хабара, і ті, хто давав. Вони разом вигороджували один одного, відмовлялися визнавати свої дії хабарництвом, бо це б означало розподілену та більшу відповідальність.

Звертає на себе увагу та потребує пояснення й значна кількість скарг, що надійшли від категорій «службовці та трудова інтелігенція: лікарі, вчителі, агрономи» та «міліціонери, наглядачі, моряки (з робітників та селян)» на різноманітні порушення, пов'язані з трудовою діяльністю, як то неправильне звільнення з роботи, виключення з профспілки, відмова у реєстрації на біржі праці. Це — свідчення конфліктних ситуацій, що виникали у процесі чисток радянських установ. Право одних, що і самі не були бездоганними, вирішувати долю інших, породжувало в середовищі міста ворожнечу, нацьковувало різні категорії населення одне проти одного. Нагадаємо також, що всі ці чистки мали публічний характер. Тож за умов наявності

офіційної оцінки тієї чи іншої людини та її роботи під час чистки, зазвичай існувало поле альтернативних точок зору, що народжувалися у приватних розмовах та існували у просторі повсякденного міжособистісного спілкування:

«Сафронов, як член комісії з чистки радянських установ, у позаробочий час приймав у себе на квартирі працівницю окремкомуну Винницьку з питання її майбутньої чистки, намагався насильно її поцілувати, а потім, після того, як означена Винницька від нервового потрясіння осліпла через те, що була вичищена з установи, вибачався перед нею — Винницькою, вказуючи, що мав на увазі тільки пошуткувати з неї та, знаючи про розповсюджені Винницькою дискредитуючі його плітки по місту у зв'язку з означеною історією, до відповідальності її не притягував... Крім того, приймаючи біля своєї квартири у позаслужбовий час Полянську з питання чистки її батька, у момент її зізнання щодо важкого стану через вичищення її батька, запропонував їй “погуляти”, чим дискредитував себе й установу, в якій працював»³¹.

Як бачимо з цитати, цей альтернативний приватний дискурс не був ізолюваним, а справляв свій вплив на уповноважених здійснювати чистки радянських установ: наляканий плітками, що поповзли містом, А. П. Сафронов не зміг знайти спосіб втаємничення ситуації з Винницькою, як, приміром, це йому вдалося зробити з мілкорами та рабкорами, що намагалися викрити його специфічну професійну діяльність (які за сприянням того ж А. П. Сафронова були залякані перспективою звільнення чи переведення у сільські райони). У результаті

«...мілкори перестали виявляти активність, оскільки на кожному кроці та за кожним приводом чинилися ним перешкоди у розкритті реального стану справ в установах»³².

Тож, відповідно, людина з високими соціальними ресурсами могла знайти можливості для обмеження інформації про себе у організованій структурі (пресі), однак майже нічого не могла вчинити проти приватного пліткування, обміну досвідом про контакти із владою між пересічними мешканцями міста.

Означені процеси розпалювання ворожнечі позначилися й на самій групі місцевих управлінців, яка зрештою виявилася не згуртованою, а розбитою на окремі конкуруючі між собою угруповання з різним рівнем влади та вагою соціального капіталу. У основі цього були як особистісні мотиви кар'єри, матеріальної зацікавленості, бажання уникнути переведень тощо, так і політичні заходи, націлені на створення системи взаємного контролю та викриття.

Провідним політичним гаслом 1925 р. став доволі вчасний, з огляду на низку кримінальних справ по Україні проти керівників радянських установ, заклик до зміцнення авторитету радянської влади на місцях. Тож учасники херсонської справи потрапили в ситуацію несподіваної для них реабілітації авторитету влади, що досягалася через гучні викриття та публічні каяття радянських керівників. Несподіваною ця кампанія стала через те, що цим викриттям передували доволі тривалий період безкарності, подвійного судочинства, приховування злочинів статусних посадовців й партійців та складання документів щодо них «під суком». От що писав на своє виправдання секретар херсонського окружного комітету партії А. С. Сидоров:

«Якщо ми, херсонці, й винуваті у покриванні членів партії, то не слід заплющувати очі на те, що певною мірою це було характерно до останнього часу для всіх парторганів, коли ж на нас губком натиснув, ми досить рішуче проводили лінію за революційну законність»³³.

За нових обставин керівна верхівка, що до цього часу доволі мирно співіснувала, була змушена шукати ворогів у власному середовищі. Народжувалися пропозиції, націлені на створення системи взаємоконтролю, яка, вочевидь, не призвела б до консолідації місцевої еліти. Так, наприклад, у контексті херсонських подій голова Центральної контрольної комісії (ЦКК) тов. Лебедь перелічив низку посадових порушень з боку українських окружних КК чи уповноважених, які замість виконання контролюючих функцій зросталися із місцевою номенклатурою, пов'язувалися із ними сумісними пиятиками та фінансовими справами. Його пропозиція щодо виправлення означеної ситуації полягала у чіткому розподілі (протиставленні) контрольних комісій та партійних працівників,

«...нагляді одних за іншими, запобіганні зростання одних з іншими (або у запобіганні керівництву парткомами роботою КК, РСІ), оскільки при недобросовісних партійцях це призводить до покриття злочинності й втрати авторитету влади»³⁴.

Крок за кроком, завдяки вказаним вище новаціям, чисткам та іншим заходам, влада утворювала конкурентне середовище, яке не могло не позначитися на міжособистісних стосунках всередині керівної групи. Головні винуватці у херсонській справі винними себе не вважали, наполягаючи на тому, що стали жертвами ситуації та особистих кар'єрних мотивів херсонського окружного прокурора Д. С. Позднева, який у такий спосіб помстився тим, хто подав у перевірочну трійку документи проти нього, що стало приводом вичищення його з партії.

У згадуваному вище листі, адресованому в ЦК КП(б)У та ЦК РКП(б), А. С. Сидоров, секретар херсонського окрпарткому, детально викладає «внутрішню кухню» посадових суперечок, спровокованих практикою «чисток»:

«...За відсутності Позднева, Нольський³⁵ розпечатав листа, адресованого Поздневу, здається, від прокурора з Одеси Штейнберзького, який у дружньому тоні писав Поздневу, що наші справи добрі, Чернявський³⁶ повернувся з курорту та Нольського скоро знімуть, а, можливо, навіть виключать з партії. Нольський увесь палав від гніву й у «нервових тонах» зображував Позднева й Чернявського, що тут кумівство та таке інше, й поїхав уладнувати цей інцидент до Одеси. У мене попросив перед Губкомом захисту від нападок Чернявського, я написав записочку або товаришу Корнюшину, або Гуревичу, в якій писав про гризню, що відбувається між прокурорами. Після Одеси Нольський їздив у Харків до прокурора республіки. У той час проходила партійна перевірка, й листа, що мені передав Нольський на ім'я Позднева, я передав тов. Аташу, який приїхав на перевірку. Через деякий час до мене прийшов член перевірочної трійки тов. Майер й повідомив таке: як нам бути, на Позднева надійшов колективний відвід з партії за підписом Касперовича, Сафронова, Дитмара, Мольтова, Зайцева, Сахна та інших (нині усі або засуджені, або перебувають під слідством), а також є матеріали про склочництво й інші провини Позднева, й відповів, що особисто я Позднева не знаю, ніякої поради у цьому питанні дати не можу, дійте на свій розсуд та на підставі тих документів, які ви маєте»³⁷.

За результатами роботи перевіркової трійки Д. С. Позднева виключили з партії. В. І. Нольський пройшов трійку, однак його з партії виключило бюро окрпарткому і трійка з цим погодилася. За цією деталізацією конфлікту бачимо як у цілому позитивна ідея перевірочних трійок (робота яких мусила б привести до оздоровлення партійного апарату на місцях) оберталася негативними наслідками — використанням таких перевірок як інструменту зведення рахунків, кляузництва та склок. За умов паралелізму радянських партійних та правоохоронних структур, втручання парткомів у діяльність міліції, суду та прокуратури вирішальну роль починали відігравати неформальні способи розв'язання проблем — звернення не до установ і структур, а до «знайомих» людей, використання так званого «соціального капіталу». Саме в такий спосіб Д. С. Позднев, завдяки наявності знайомих у ЦК КП(б)У, поновлює свою партійність, яка була обов'язковою умовою подальшої успішної кар'єри. Симптоматичними були й поїздки В. І. Нольського у пошуках правди до «своїх» — тих, хто міг би сприяти розв'язанню складної ситуації. У цілому ж, у розповсюдженні неформальних способів вирішення проблем були свої негативні наслідки — вони робили людей фактично нерівними при декларованій рівності їх перед законом. Тож замість ситуації рівних можливостей за умови правової захищеності у суспільстві по суті закріплювалася практика «змагання ресурсів». Зрештою, у вигрaші опинявся не той, хто правий, а той, чий ресурси були більш значними:

«Випадково чи ні, але всі товариші, які так чи інакше робили «відвід» Поздневу — тепер або під судом, або під слідством. Це наводить на тяжкі думки, що в Херсонських справах не обійшлося без особистих мотивів. Позднев широко використав підходящий для себе момент, посадив на лаву підсудних, щоб помститися за своє виключення, усю радянсько-партійну верхівку, а для цього треба було звичайні справи перетворювати на суспільно-політичні процеси й здобувати собі авторитет та славу, вдовольняючи власні кар'єристські помисли. Політично зараз не вигідно займатися виявленням помилок, проступків окремих працівників, вже дискредитованих через партійну пресу, частково реабілітованих при фактичному розгляді справ, але одне не підлягає сумніву, що Позднев відіграв у цих справах негативну, відштовхуючу роль, власні образи та неприязні він поставив вище партії та державних інтересів, неприйняттям своєчасних заходів він сприяв укоріненню злочинності у апараті»³⁸.

Програвали і ті члени партії, що не входили у «коло обраних» та не виявляли необхідну лояльність щодо безпосереднього керівництва. Керівники, використовуючи преференції центру та недоліки периферії, знайшли вдалий спосіб підвищення лояльності працівників у вигляді погрози переведення з «жаданого» окружного міста з його можливостями до «неперспективної» сільської місцевості. Щоб унеможливити себе від переведень до села, партійці ладні були замовчувати очевидні для них та суспільства злочини, вдавалися до маленьких зрад заради себе та своєї родини. У цьому відношенні дуже показовим є лист А. Митрофанова, заступника голови окружного виконкому, в якому він намагається обміняти отриману інформацію на право залишитися на окружному рівні. Цей документ³⁹ цікавий не тільки змістом,

а й стилем — побутовою мовою пересічної людини, що опинилася у вирі непотрібного їй конфлікту вищих керівників:

Простите за нескромність, що я лезу к вам с маленьким пустячком. Но меня зацываєлі розговор с тов. Позневьм. Я с ним встретилс в Губкоме. Он меня спросил, а что меня небось ругают ребята на Херсонщине. Я ему ответил: да, кому ты насолил, те ругают, он ответил, ну чтож, пуст не будут дурачками. Я их просил, чтобы меня откомандировали в Губком, незахотели, ничегоб и не было на Херсонщине, а то взяли да еще из партии выбросили, тут пусть тепер пеняют на себя. А потом сказал: меня утвердили окрпрокурором Одещины, но я не хочу, еду в ЦК РКП. Я спросил, что ж вы так, он ответил, что ему здесь нельзя работать, что будто бы на него все здесь взьелис, как Губком так и ЦК за раздутие дел на Херсонщине. Меня это страшно заинтересовало. Я его спросил, а таки здорово раздули. Да говорит надо было раздуть и раздули. Если нам надо из кого то сделать провокатора то мы с делаем.

Меня это окончательно поразило, я выругался, сказал, черт вас побрал бы вы сводите личные счета. А вот таким как я приходится страждать, я был низовым работником около блет, не считая Красной армии, меня выдвинули на окружную работу, я плакал не хотел переезжат, и поработав 5–6 месяцев в округе, а теперь попал в разложившуюся верхушку, и опять переброска да неизвестно мне куда а у меня 5 детей и все учатся да и жену приходится срывать она учительствует, все это со прежено с большими неудобствами, он тогда подумал и сказал, ну что ж брат, лес рубят щепки летят. На этом у меня с ним разговор закончился.

Т. Корнюшин я вас дуже проохаю обратить внимание на це явище а також и на мене. Я сам селянин и прохав би дать и мени посаду в яким небудь недалечком окрузі бо в мене дуже велика сімья. Як це вас не затурбує то напишіть губкому щоб вони мене післали в окружний город працювать щоб я мав можливість учит своїх діточек. Я ще раз проохаю вас шановний тов. Корнюшин якщо можливо то напишіть через тов. Мольтова він постарается передат мені.

С комприветом А. Митрофанов

22.08.1925 г.

4 липня 1925 р. основним винуватцям херсонської справи було винесено вирок. Сафронова та Дитмара засудили до розстрілу, начальника кінного резерву Шаханова, помічника начальника міліції й кримінального розшуку Купцова, начальника відділу культів Титушкіна — до 10 років позбавлення волі із суворою ізоляцією, утримувач готелю Меєркоп — до 6 років позбавлення волі із суворою ізоляцією. Інші звинувачені були засуджені до ув'язнення терміном від 5 до 1 року. Однак стосовно Сафронова й Дитмара суд постановив клопотати перед ВУЦИКом щодо пом'якшення покарання на підставі їх революційних заслуг⁴⁰. Розстріл замінили ув'язненням.

І, нарешті, документи зберегли й точку зору головних винуватців «херсонської справи» — керівництво адміністративного відділу виконкому, міліції та кримінального розшуку, які від самого початку активного розгляду справи опинилися за градами у очікуванні подальшої долі. Ув'язнені херсонського бупру А. П. Сафронов,

Г. А. Димар, Н. С. Феофанов, Ф. Г. Купцов 20 вересня 1925 р. звернулися із заявою до ЦК КП(б)У та голови ВУЦИКу щодо справедливого перегляду їх справи:

«У екстремному випуску газети м. Херсон за 19 вересня 1925 р. окружна прокуратура повинна була надати пояснення щодо появи плиток про появу в місті у п'яному вигляді Сафронова з його, як висловлюється Прокуратура, компанією. У цьому роз'ясненні прокуратура вказує на факт появи Сафронова в місті, в малині, у п'яному вигляді й повідомляє про протягування винних, що допустили подібні безчинства, до відповідальності. Повідомлення це є ні на чому не ґрунтованою неправдою, спрямованою як помста на Сафронова й інших членів партії, що перебувають під вартою через справу «Сафроновщини». Такі неправдиві, недопустимі, підриваючі на корені як радянську владу, так і комуністичну партію повідомлення та звинувачення чинилися щодо нас як до суду, так і на суді, і навіть через сім місяців нашого ув'язнення. Наші неодноразові витримані та тактовні заперечення, спрямовані на реабілітацію себе та виявлення істини, розбивалися об стіну неправди та несправедливості, побудованої особами, що перебувають при владі та мстяться нам. Протести, заяви, допити, слідства як представників ЦК партії, так і Контрольної комісії партії не призвели ні до чого й з нас продовжують знущатися ті, хто тим чи іншим випадком озлоблений проти нас, на чолі з членами партії (Люшков, Позднєв, Єфимов), навмисно створивши нам злочини. Межі витриманості, холоднокровного й законного протесту понівечені. Ми стоїмо перед сотнями фактів беззаконня, на які починаємо відповідати беззаконням, маючи єдину надію, що Ви почуєте та серйозно прислухаетесь до нашого процесу, заснованому на брехні та помсті, про що говорять вже 90% робітників та селян, після прослуховування суду. Факти підкупу фальшивих свідків, залякування, численні порушення закону, знущання з нас, — ось тези нашої справи, засновані на проведенні революційної законності у Херсоні нашим процесом. Ми вважаємо і твердо впевнені, що ЦК партії неправильно інформований з істинним змістом нашої справи, а керується матеріалом, створеним ворожим для нас табором, а ми не в змозі, перебуваючи за ґратами й у таких цензурних межах доводити свою правоту — тож змушені через правопорушення, не зупиняючись, аж до фізичної сили, перейти межі законності й спонукати серйозно та вдумливо перевірити наш процес та наші злочини»⁴¹.

Таку ж спробу реабілітувати себе ще на початку вересня 1925 р. здійснив А. С. Сидоров (секретар херсонського окружного партійного комітету, що на той момент вже був знятий з роботи та перебував під слідством), направивши пояснювального листа генеральному секретарю ЦК КП(б)У Л. М. Кагановичу та копію — у ЦК РКПБ В. М. Мологову.

У підсумкових документах щодо означеної справи така ситуація у місті Херсоні пояснювалася тим, що радянські керівники ще не встигли позбутися пережитків часів «воєнного комунізму» з його «чекістськими» методами. З іншого боку, наголошувалося й на розбещувальному ефекті нової економічної політики. Однак таке пояснення видається занадто простим, і хоча й правильним у своїй основі, але не вичерпним.

На середину 1920-х рр. з усією очевидністю визрів конфлікт між політикою зрівняння нерівного суспільного положення груп (що було однією з головних цілевих та ідеологічних настанов революції) та силами нової соціальної стратифі-

кації, що формували тенденцію розшарування суспільства та вибудовування нової суспільної ієрархії з елітною групою радянських керівників та партійців на чолі. Нова економічна політика, з її реанімацією приватної власності та підприємницької діяльності, відчутно позначилась на нових стратифікаційних процесах, загостривши ситуацію «декомпозиції статусів». Кожна людина в суспільстві є носієм цілої низки статусів, з яких один є головним, таким, який забезпечує найбільш важливу групову характеристику. Люди схильні «підтягувати» усі статуси до головного та відтворювати дійсність згідно з нормами цього статусу. Там, де через супротив інших статусів це зробити не вдається, формується стан «декомпозиції статусів», який характеризується напруженістю у поведінці людини, яка не може «підтягнути» свої суспільні статуси до найвишого. Саме така ситуація була характерна для суспільства 1920-х рр. через відмову від політики воєнного комунізму та перехід до нової економічної політики. За таких умов група переможців революції, що набула високого соціального статусу, опинившись на вершині соціальної піраміди, відчутно програвала у фінансовому плані представникам нової підприємницької еліти. Останні навпаки, мали гроші, однак не мали стійкого соціального статусу. Це формувало у представників кожної з цих груп певну конфліктність у сприйнятті свого місця в суспільстві, й, відповідно, загострену політичну реакцію на життєві ситуації.

Наявність значних матеріальних ресурсів у підприємців вступала у конфлікт з відчуженням їх від управлінських функцій. Щодо радянських керівників на місцях — підтягування статусів до головного вимагало відповідного матеріального забезпечення. Неможливість отримати його легальним шляхом підштовхувала до позаправових способів збагачення. Тож дійсно, старі «чекістські» звички часів воєнного комунізму та розбещувальний вплив непу були тим підґрунтям, на якому зростала посадова злочинність серед представників радянської управлінської системи на місцях в цілому й зокрема у правоохоронних органах. Нові стратифікаційні процеси протікали на очах непривілейованої більшості населення, відстороненої від системи можливостей як фінансових, так і владних. Невдоволеність цієї найбільш численної соціальної групи могла привести до проявів екстремізму. Саме тому для утримання влади на місцях, потрібно було знайти способи демонстрації населенню наявності у нього ресурсів щодо впливу на владу. Таким способом стали чистки, судові процеси, обговорювання дій влади на загальних зборах та інші публічні заходи, націлені на створення системи радянського народовладдя.

Для правильного розуміння означеної справи, мусимо також зазначити, що це лише один з багатьох вимірів буття міста Херсон, погляд на міську спільноту з точки зору статистичних та фактичних даних правоохоронних та контролюючих органів. Щоб пом'якшити специфічність та односторонність цього погляду, зазначимо таке. У середині 1920-х рр. в УСРР у посадових злочинах було звинувачено 0,02 % від усього населення країни. У загальній структурі злочинності посадові злочини становили біля 7 %⁴²; серед працівників правоохоронних органів (з урахуванням результатів чисток) — 10–15 %⁴³ від загального числа працюючих (хоча мусимо

визнати, що ці дані не враховують латентну злочинність, яка в цій сфері зазвичай є доволі високою). Тобто в цілому посадова злочинність не була домінуючим видом у загальній структурі злочинності, не мала рис фатальності та всеохоплення. Однак та місія, що відводилася представникам радянської влади на містах, їх роль у суспільстві, робили їх протиправні дії резонансними, жваво обговорюваними у пресі та повсякденному спілкуванні, й, відповідно, такими, що відчутно впливали на враження від влади та нового ладу, як на рівні одного міста, так і на рівні усієї країни.

На середину 1920-х рр. український уряд не тільки мусив, а й мав змогу розпочати кампанію щодо реабілітації іміджу радянської влади на місцях. Основні установи, які були покликані вирішувати питання внутрішньої безпеки та дотримання права, були структурно сформовані, пережили низку чисток, що відчутно покращило їх кадровий склад, пройшли добру школу ідеологічного виховання. Це зумовило докорінну зміну політики щодо посадової злочинності серед радянського керівництва (партійного у основній своїй масі). Якщо до 1925 р. злочини серед членів партії здебільшого розглядалися на засіданнях партійних комітетів і лише у окремих випадках, після їх санкції, могли бути передані на розгляд народних судів з відповідними рекомендаціями щодо вироку, то після 1925 р. розпочинається несподівана для керівників кампанія гучних судових процесів, публічних за своїм характером, із широко застосовуваною вищою мірою покарання. Хвиля гучних справ проти радянських керівників та посадовців, що прокотилася Україною у 1925 р. завдяки виявленню конкретних винуватців та оприлюдненню їх імен повинна була ліквідувати у населення враження повного розбещення, всеохоплюючого зараження злочинною діяльністю радянського апарату на місцевому рівні.

У межах подій, описуваних у статті, невдоволення владою активно виявив кожен 65–70-тий мешканець міста Херсон (навіть якщо рахувати окремо по групах або 1 000 учасників загальних зборів з приводу обговорення дій влади, або 1031 скаржника, що висловили свою позицію у співбесіді з Комісією від ЦК КП(б)У). Кількість пасивних незадоволених встановити неможливо, однак вочевидь були й вони. Тож бачимо як сильна «зовнішня провокація» — розбещеність та відверто злочинні дії нової радянської еліти змусили мешканців міста усвідомити себе як спільність та виявити здатність до активних (на міських громадських зборах) та пасивних (у формі приватного обміну досвідом звернення до представників влади, приватним обговоренням дій останніх, саботування приписів, постанов та розпоряджень тощо) колективних дій щодо захисту власних інтересів.

Попри те, що місто було представлене різними соціальними групами, відмінними за настановами, світоглядом, моделями повсякденної поведінки тощо, наявність спільної проблеми дозволила їм усвідомити себе у першу чергу мешканцями одного міста, спільнотою, що розв'язує загальну для всіх проблему. Фактично в цій ситуації ми спостерігаємо проявлення «херсонця», здатного формувати простір свого життя. Вислови «місто обурене...», «місто обговорює...», «місто гуде...» — є віддзеркаленням у документах колективного суб'єкту, що постав за описуваних умов.

¹ Мусиездов А. Социальная трансформация сквозь призму изменения идентичностей в украинском обществе//Посткоммунистические трансформации: векторы, изменения, содержание/Под ред. О. Куценко. Харьков, 2004. С. 280.

² Серета В., Судин Д. Ю. «Львів'янин» — окрема ідентичність чи просто прописка? //Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2008. № 795. С. 94–98; Мусиездов А. Идентичность города: динамика образа Харькова в исторической ретроспективе//Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць. Вип. 15. Харків, 2009. С. 488–494.

³ Переписка с губкомами КП(б)У об откомандировании коммунистов на работу. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1410. Арк. 44.

⁴ Міхеєва О. К. «Київська справа»: корупція в українській міліції 1920-х років //Схід. № 2 (109). 2011. С. 101–106.

⁵ Лист А. С. Сидорова у справі «Основа» (Херсон) Генеральному секретарю ЦК КП(б)У т. Кагановичу та в ЦК РКП(б) т. Молотову. ЦДАГО України. Ф. 20. Оп. 1. Спр. 2162. Арк. 24.

⁶ Політико-інформаційні огляди стану Донецької губернії у 1924–1925 рр., складені ДПУ. Держархів Донецької області. Ф. 1п. Оп. 1. Спр. 2342. Арк. 41, усі.

⁷ Отчет комиссии ЦК КП(б)У по расследованию злоупотреблений на Херсонщине. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2163. 40 арк.

⁸ Обвинительное заключение о должностных преступлениях сотрудников херсонского окружного админотдела милиции и розыска (13 лютого — 18 травня 1925 р.). Державний архів Одеської області. Ф. П-29. Оп. 1. Спр. 1302. 116 арк.

⁹ Стенографической протокол объединенного заседания бюро губкома и губ. КК с комиссией ЦК КП(б)У по обследованию Херсонского округа, 14 июня 1925 г. Держархів Одеської області. Ф. П-29. Оп. 1. Спр. 1308. Арк. 15–23.

¹⁰ Выписки из протоколов заседаний Политбюро ЦК КП(б)У, ЦКК КП(б)У, письма одесского губкома партии в ЦК КП(б)У, ЦК РКП(б), заявления и другие документы по расследованию злоупотреблений на Херсонщине (21 мая — 20 ноября 1925 г.). ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2162. 43 арк.

¹¹ Обвинительное заключение о должностных преступлениях сотрудников херсонского окружного админотдела милиции и розыска. Державний архів Одеської області. Ф. П-29. Оп. 1. Спр. 1302. Арк. 98–99.

¹² Там само. Арк. 29.

¹³ Там само. Арк. 30.

¹⁴ Міхеєва О. К. «Київська справа»: корупція в українській міліції 1920-х років //Схід. № 2 (109). 2011. С. 101–106.

¹⁵ Обвинительное заключение о должностных преступлениях сотрудников херсонского окружного админотдела милиции и розыска. — Державний архів Одеської області. Ф. П-29. Оп. 1. Спр. 1302. Арк. 37–38.

¹⁶ Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. М., 1995. С. 187–189.

¹⁷ Обвинительное заключение о должностных преступлениях сотрудников херсонского окружного админотдела милиции и розыска. Державний архів Одеської області. Ф. П-29. Оп. 1. Спр. 1302. Арк. 39.

¹⁸ Отчет комиссии ЦК КП(б)У по расследованию злоупотреблений на Херсонщине. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2163. Арк. 8.

¹⁹ *Стенографической* протокол объединенного заседания бюро губкома и губ. КК с комиссией ЦК КП(б)У по обследованию Херсонского округа, 14 июня 1925 г. Держархів Одеської області. Ф. П-29. Оп. 1. Спр. 1308. Арк. 17.

²⁰ *Отчет* комиссии ЦК КП(б)У по расследованию злоупотреблений на Херсонщине. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2163. Арк. 10.

²¹ *Стенографической* протокол объединенного заседания бюро губкома и губ. КК с комиссией ЦК КП(б)У по обследованию Херсонского округа, 14 июня 1925 г. Держархів Одеської області. Ф. П-29. Оп. 1. Спр. 1308. Арк. 16.

²² Там само. Арк. 18.

²³ *Отчет* комиссии ЦК КП(б)У по расследованию злоупотреблений на Херсонщине. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2163. Арк. 5.

²⁴ *Стенографической* протокол объединенного заседания бюро губкома и губ. КК с комиссией ЦК КП(б)У по обследованию Херсонского округа, 14 июня 1925 г. – Держархів Одеської області. Ф. П-29. Оп. 1. Спр. 1308. Арк. 15.

²⁵ *Отчет* комиссии ЦК КП(б)У по расследованию злоупотреблений на Херсонщине. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2163. Арк. 12–13.

²⁶ Як-от порушення договору чи судового рішення; неправильний землеустрій, виселення, неправильні судові рішення, виплата утримань, тяганина, грубість тощо.

²⁷ Як-от неправильне звільнення з роботи, виключення з профспілки, відмова у реєстрації на біржі праці.

²⁸ Зловживання владою, посадові злочини, неетичні дії та поведінка, пияцтво, хуліганство, дискредитація влади та партії.

²⁹ Неправильна денационалізація будинків, непомірні обкладання податками.

³⁰ Там само. Арк. 6.

³¹ *Обвинительное заключение* о должностных преступлениях сотрудников херсонского окружного админотдела милиции и розыска. Державний архів Одеської області. Ф. П-29. Оп. 1. Спр. 1302. Арк. 98–99.

³² Там само. Арк. 56.

³³ *Лист* А. С. Сидорова у справі «Основа» (Херсон) Генеральному секретарю ЦК КП(б)У т. Кагановичу та в ЦК РКП(б) т. Молотову, 02.09.1925 р. ЦДАГО України. Ф. 20. Оп. 1. Спр. 2162. Арк. 24.

³⁴ *Лист* голови ЦКК тов. Лебеда усім ОкрКК та уповноваженим ЦКК від 9 вересня 1925 р. ЦДАГО. Ф. 20. Оп. 1. Спр. 2162. Арк. 21.

³⁵ *Позднее* Давид Самойлович очолював херсонську окружну прокуратуру, Нольський Володимир Ілліч — був заступником херсонського окружного прокурора. *Отчет* о деятельности Одесской губернской прокуратуры за время с 1 октября 1922 г. по 1 октября 1923 г. Державний архів Одеської області. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 718. Арк. 4.

³⁶ Чернявський Володимир Ілліч — одеський губернський прокурор. *Отчет* о деятельности Одесской губернской прокуратуры за период времени с 1 октября 1923 г. по 1 октября 1924 г. *Державний архів* Одеської області. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 1073. Арк. 52.

³⁷ *Лист* А. С. Сидорова у справі «Основа» (Херсон) Генеральному секретарю ЦК КП(б)У т. Кагановичу та в ЦК РКП(б) т. Молотову, 02.09.1925 р. ЦДАГО України. Ф. 20. Оп. 1. Спр. 2162. Арк. 25.

³⁸ Там само. Арк. 26.

³⁹ *Письмо А. Митрофанова (заступника голови окрвиконкому) на ім'я тов. Корнюшина (представника у комісії ЦК КП(б)У, секретаря одеського окружкому). ЦДАГО. Ф. 20. Оп. 1. Спр. 2162. Арк. 28.*

⁴⁰ *Приговор по делу о злоупотреблениях в Херсонской милиции//Коммунист. 1925. 4 июля. С. 3.*

⁴¹ *Заява ув'язнених Херсонського бупра, членів партії А. П. Сафронова партійний білет (далі – п. б.) № 300425, Г. А. Дитмара п. б. № 275017, Н. С. Феофанова п. б. № 37715 і Купцова п. б. № 314121 у ЦК КП(б)У та голові ВУЦИКу від 20.09.1925. ЦДАГО України. Ф. 20. Оп. 1. Спр. 2162. Арк. 34–35.*

⁴² *Доклад о состоянии и деятельности Милиции и Розыска Украинской С.С.Республики за период 1923/24 бюджетного года. ЦДАВОУ. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 37. Арк. 46 зв. — 47; Доклад о состоянии и деятельности Милиции и Розыска Украинской С.С.Республики за период 1925/26 бюджетного года. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 2326. Арк. 102, 104, 109. Доповідь про стан та діяльність Робітничо-Селянської Міліції Української Р.С. Республіки за 1927/1928 бюджетний рік. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1205. Арк. 36–36 зв.*

⁴³ *Доклад о состоянии и деятельности Милиции и Розыска Украинской С.С.Республики за период 1923/24 бюджетного года. ЦДАВОУ. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 37. Арк. 29. Доклад о состоянии и деятельности Милиции и Розыска Украинской С.С.Республики за период 1925/26 бюджетного года. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 2326. Арк. 75–77; Доповідь про стан та діяльність Робітничо-Селянської Міліції Української Р.С. Республіки за 1927/1928 бюджетний рік. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1205. Арк. 15 зв.*

Oksana MIKHEEVA

**Test by Power: Malfeasance of the Soviet Nomenclature
of Large Ukrainian Cities in the Time of the New Economic Policy
(Kherson Case)**

This article is a study of the relationship of the new Soviet ruling elite with the population of a Ukrainian city in the period of a New Economic Policy. The basis of this investigation consists of sources relevant to the "Kherson case" - and focuses on a series of systematic crimes committed by the Soviet city administration. The specific nature of these sources allowed for the reconstruction of the events and for tracing the social (city community) and individual (main actors) reactions to this situation. This study makes it possible to reconstruct in detail the specificity of the new stratification processes and the reactions of representatives from different social groups to those processes.